

LINA VIDAUSKYTĖ

Kauno Technologijos universitetas

VERBA VOLANT, SCRIPTA MANENT: JACQUES'AS DERRIDA IR TIPOGRAFINĖ SEKULIARIZACIJA

*Verba Volant, Scripta Manent: Jacques Derrida
and Typographic Secularization*

SUMMARY

The article deals with Jacques Derrida's relationship with religion and faith through the perspective of orality, literacy and printing technology. Deconstruction is applicable only for the printed word, so all Derrida's thought depends on printing technology. According to psychosexual stages of development (oral, anal, phallic) which were described by Sigmund Freud, a parallel can be seen with three-communication technology – oral word, writing, and the printing press. The printed word always commands and controls, in contrast with the oral word. For a long time Learned Latin was such paradigm of control in Western Europe. One might say that Learned Latin as the language of the Father is the crucial factor of control. This paradigm of control is the framework of Derrida's thought and a part of his deconstruction method. Derrida discovered the philosophical potentialities of cinema at the end of his life. Ghosts appearing in the cinema (which according to Sigmund Freud is nothing else but the parents), and allowed Derrida to understand his own philosophical position. In addition, the ghost, i.e. voice, can be interpreted as the return of orality. Secondary orality is the sign of contemporary audiovisual technologies. *Long live ghosts* as Derrida's "motto" expresses not only his own reconciliation with the phantasm but at the same time refers to a certain moment of secularity. Under the pressure of writing, religion was gradually transformed and the printing technology eventually led to the secularization.

SANTRAUKA

Straipsnyje interpretuojamas Jacques'o Derrida santykis su religija bei jo sukurto metodo dekonstrukcijos ir komunikacinių medijų sąveika. Derrida postulavo romietiškumo, Romos bažnyčios, „lotynizacijos“, kurią jis tapatino su šiuolaikinėmis komunikacinėmis medijomis, pabaigą. Lotynizacija tiesiogine prasme

RAKTAŽODŽIAI: oralumas, raštas, spaudos technologija, religija, lotynų kalba, medijos.

KEY WORDS: orality, literacy, printing technology, religion, Latin, media.

ilgą laiką Vakarų Europos kultūroje atliko homogenizuojantį ir kartu kontroliuojantį veiksma. Ši kalba buvo rašto ir spaudos „produktas“, o ne šnekamoji kalba. Garso ir vaizdo išsiskyrimas mokyklinėje lotynų kalboje atspindi dekonstrukcijos metodo, kurio paradigmatis pavyzdys yra Derrida veikalas *Glas*, veikimą. Tipografinė lotynų kalba ir iš jos išaugęs grynas tekstualumas leidžia kontroliuoti žodį. Spaudos technologija paskatina sekularizaciją, o sykiu ir gyvo žodžio nyksmą. Gyvas žodis visuomet žymėjo religinę sferą, o sykiu ir laisvą *verba volant* judesį.

Pasitelkus S. Fruedo išskirtas vaiko raidos psichoseksualines pakopas, interpretuojamas Derrida religingumas, kuris galiausiai atveria ir jo filosofinę nuostatą bei jos raidą nuo teksto prie gyvo žodžio audiovizualinėje medijoje. Toks antrinio oralumo kontekste egzistuojantis santykis pasirodo ne kaip gyvumo patyrimo jausmas, bet tarpinė būtis tarp tikrovės ir netikrovės. Vietoje tikrojo religingumo išgyvenimo atsiduriama vaiduokliškoje būsenoje.

ĮVADAS

Jacques'o Derrida santykis su religija nėra vienareikšmiškas. Būdamas savotišku postmodernizmo šaukliu Derrida skelbė religijos sugrįžimą. Filosofas yra prisipažinęs, kad gali būti vadinamas ateistu, tačiau, kita vertus, paradoksaliai save deklaruoja tikinčiu, tiesa, pridurdamas, kad jo tikėjimas nėra religinis, bet absoliučiai visuotinis. Tikėjimas jam yra tai, kas įgalina kreiptis į kitą. Tai reikalavimas, tikėjimo poreikis¹. Seminare Kaprio saloje, kalbėdamas apie tikėjimą ir žinojimą, Derrida pavartojo „romietiškumo“ sąvoką: „Mąstydami religiją, mąstome tai, kas „romietiška.“² Ką turi Derrida omenyje vartodamas „romietiškumo“ sąvoką? Ar galima sakyti, kad tai religingumo metonimija? „Romietiškumo“ sąvoka taikoma Vakarams ir žymi tai, kas siejama su tokiais simptominiiais ženklais kaip galia ir prasmė. Kartu tai ir organizacinis tobulumas, kuris yra būtinas tam, kad vyktų globali socialinė politinė ekspansija. Šiandien ši ekspansija, kitaip nei senovės Romoje, siejama nebe su karių legionais, bet su komunikacinėmis technologijomis.

Tačiau romietiškumas Derrida kartu yra ir lotyniškumas. Romos katalikų bažnyčia yra paremta lotynų kalbos suformuota tradicija. Derrida lotyniškumą sutapatina su šiuolaikinėmis vizualinėmis technologijomis, t. y. televizija, ir kartu skelbia tokio pasaulio pabaigą: „...pasaulio lotynizavimas (ta keista krikščionybės, kaip Dievo mirties patyrimo ir teletechnomokslinio kapitalizmo sąjunga) pasiekia savo viešpatavimo viršūnę ir kartu ribą, įtvirtina savo visagalybę ir kartu žengia išsekimo keliu.“³

Tačiau nederėtų pamiršti, kad „pasaulio lotynizavimas“ yra pirmiausia lotynų kalbos įtvirtinimas rašytiniu (kiek vėliau ir spausdintu) žodžiu. Rašto ir spaudos technologijos sukuria hierarchines struktūras, įtvirtina autoritetus. Tokio tipo civilizacija orientuojasi į erdvinę dimensiją, perfrazuojant komunikacijos teoretiką Haroldą Innisą. Oralinė kultūra, priešingai, pasižymi orientacija į laiko dimensiją – amžinybę, tradiciją, performatyvumą. Derrida nurodoma paralelė tarp šiuolaikinio lotyniškumo ir televizijos pasirodo kaip gana svarbi metafora, leidžianti geriau suvokti religijos trans-

formacijos ir jų sąsajas su komunikacinėmis medijomis (tylus tekstinis pasaulis ir balso pasaulis). Pažvelkime atidžiau

į šias transformacijas ir sykiu pamėginime suprasti paties Derrida filosofijos vietą šiame kontekste.

JACQUES'Ų DERRIDA DEKONSTRUKCIJA IR SPAUDOS TECHNOLOGIJA

Oralumo ir rašto tyrinėtojas Walteris Ongas kadaise atkreipė dėmesį į Derrida rašymo būdo panašumą į konkrečią poeziją. Štai kaip jis tai apibūdina:

„Konkrečioji poezija pasiekia skambančio žodžio ir tipografinės erdvės interakciją. Ji prezentuoja itin komplikuoatą ir išskirtinai nekomplikuotą vizualinį raidžių pateikimą ir/arba žodžius, kurie gali būti matomi, bet nebūtinai perskaitomi garsiai, tačiau nė vienas iš jų nebegali būti pakankamas be tam tikros verbalinio garso akivaizdybės. Netgi kai konkrečioji poezija negali būti skaitoma, ji vis tiek nėra tiesiog vaizdas. Konkrečioji poezija yra mažesnis žanras, dažnai tiesiog gudrybė, ir šitas faktas reikalingas paaiškinimo. (...) Konkrečioji poezija žaidžia su žodžio, uždaryto teksto erdvėje, ir tariamo žodžio dialektika. Oralinis žodis niekada negali būti uždarytas erdvėje (kiekvienas tekstas yra pretekstas). Taigi ji žaidžia su absoliučiomis tekstualumo ribomis. Tekstualumo, kuris taip pat paradoksaliai atveria šnekamosios kalbos žodžio darybos ribas. Tai yra Derrida teritorija (...). Konkrečioji poezija yra ne rašto, bet tipografijos produktas (...). Dekonstrukcija yra susijusi su tipografija, o ne su raštu, kuriam ji advokatauja.“⁴

Taigi dekonstrukcija, kuri pirmiausia ir siejama su Derrida vardu, yra tipografinės kultūros fenomenas. Ji nėra taikoma nei oraliniam diskursui, nei rankraščiams. Dekonstrukcijos „objektas“ yra tik spausdintas žodis. Savo knygoje *Retoric, Ro-*

mance, and Technology W. Ongas parodė, kad jau romantizmo epochoje žmogaus *psyche* Vakaruose labai smarkiai interiorizavo spaudos technologiją. Spauda, išspaudas dar labiau suvaržo rašytinį žodį, kaip nurodo jau pats terminas. Žodis užsklendžiamas tekste tokiu mastu, kad Derrida nebelineka nieko kito, kaip tik konstatuoti, kad „nėra nieko už teksto“⁵.

Galėtume teigti, kad *différance* „performansas“ yra atliekamas tik tipografinėje erdvėje – spaudos puslapyje. Spaudos puslapyje vyksta begalinis prasmės išlaisvinimo procesas, kai tiesa pasirodo kaip performatyvus veiksmas. Tačiau šis performatyvumas turėtų būti suvokiamas ne kaip lengvas judesys, būdingas oralinei kultūrai, bet kaip didelio susitelkimo reikalaujanti pastanga. Šią pastangą reikia suprasti per kinestetines, taktilines metaforas.

W. Ongas teigimu, Derrida neretai klaidingai įvardijamas kaip rašto filosofas. Iš tiesų jo klasikiniame veikale *Apie gramatologiją* raštui skiriamas prioritetas: balsas, visa logologija yra kritikuojama. Tačiau, anot Ongas, Derrida yra pirmiausia *spaudos* technologijos filosofas. Derrida mintis nepaprastai priklausoma nuo techninių spaudos aspektų. Šituo nesunkiai galime įsitikinti pažvelgę į seminaro Kaprio saloje tipografinį pateikimą: dalis teksto yra išspausdinta kursyvo šriftu, o kita dalis – vadinamuoju romėnišku šrif-

tu. Paprastai dalis komentatorių teigia, kad Derrida dekonstrukcijos metodo viršūnė yra *Glas* (1974). *Glas* sukomponuotas ir parašytas gana neįprasta maniera. Didelės apimties knygos kiekvienas puslapis padalintas į du lygiagrečius stulpelius. Pirmame stulpelyje yra diskusija apie G. F. Hegelio filosofiją, o antrame stulpelyje – diskusija apie prancūzų dramaturgą, poetą ir eseistą Jeaną Genet. Tai savotiškas apibendrinimas, nes kai kurios tekstų vietos susikerta, provokuoja. Kai kurie ankstyvieji Derrida tekstai taip pat žaidė tipografinę teksto formą. Paminėtinas „Tympan“ (*Marges de la philosophie*, 1972, tai pirmoji esė iš šitos knygos). Šios esė tekstas taip pat padalintas į du stulpelius, bei dar dvi esė iš *L'Écriture et la différence* (1967) – „La parole soufflée“ ir „Ellipsis“, kuriose sudėliotos citatos iš

Edmondo Jabès tekstų ir papildyta Derrida komentarais apie teisę, religiją bei literatūrą. Tačiau tai neabejotinai nepalyginama su tuo, kas yra padaryta šimtuose *Glas* puslapių. Čia parodomos filosofinio diskurso ribos ir pats diskursas atrodo kaip žaismingai aliuzinis ir konceptualiai sudėtingas⁶.

Taigi Derrida rašymo būdas ir jo dekonstrukcijos metodas glaudžiai siejasi su spaudos technologija, kuri pasižymi stipriu kontroliuojančiu efektu. Be to, tai yra tylos pasaulis, jeigu lyginsime jį su oralinės kultūros pasauliu. Tyla paprastai suvokiama kaip priešinga balso, garso pasauliui. Tačiau sugrįžkime prie dar vieno svarbaus šiai temai aspekto, t. y. lotynų kalbos. Ši kalba atliko labai panašų vaidmenį kaip ir spaudos technologija.

CHIROGRAFINĖ LOTYNŲ KALBA: GARSO IR VAIZDO IŠSISKYRIMAS

Kaip žinome, Vakarų Europoje lotynų kalba ilgą laiką (iki pat XVIII a.) buvo *lingua franca*. Ji vis dar laikoma oficialia Vatikano kalba. Lotynų kalba atliko Vakarų kultūrą homogenizuojančio faktoriaus vaidmenį. Vis dėlto chirografinė rašto forma dar išsaugojo tam tikrą gyvam žodžiui būdingą gyvumo likutį: rankraštyje dar galima pajusti žmogaus rankos gyvo gesto pėdsaką, nors tas pėdsakas labai menkas. Šiuo požiūriu situacija keičiasi, kai išrandama spaudos technologija. Vakarų kultūra pereina nuo chirografinės prie tipografinės raidos.

Norint aiškiau suprasti lotynų kalbos įtaką Vakarų kultūrai ir religijai, nederėtų pamiršti to fakto, kad tiek Viduramžiais, tiek Renesanso epochoje ši kalba

buvo vartojama kaip *mokslo* kalba (Immanuelio Kanto *Grynojo proto kritika* dar buvo išversta į lotynų kalbą). Tačiau šis procesas prasidėjo anksčiau. Jau nuo vėlyvosios antikos lotynų kalbos egzistavimas visiškai priklausė nuo rašto. Yra puikiai žinoma, kad antikinė lotynų kalba kadaise suskilo į dvi šakas. Viena šaka, paremta šnekamąja lotynų kalba, susiliejo su italų, ispanų, portugalų, prancūzų ir kitomis romanų kalbomis. Kita šaka – senoji lotynų kalba, likusi mokyklose. Gana greitai Vakarų Europos jaunuoliai, kurių protėviai lotynų kalbą suprato be didesnių pastangų (nes tai buvo jų gimtoji kalba) susidūrė su šios kalbos supratimo sunkumais: juk lotynų kalbą teko mokytis kaip užsienio kalbą,

kuria niekas nešnekėjo. Lotynų kalba jiems egzistavo vien rašto medijoje, t. y. buvo nebe *girdima*, bet vien *matoma*. Šiame garso ir vaizdo išsiskyrimo procese buvo labai svarbi lotynų retorių eros pabaiga įsitvirtinant krikščionybei. Retorių erą pakeičia lotynų gramatikų amžius, kurį reprezentuoja tokie gramatikai kaip Viktorinas, Donatas ar Kasiodoras. Retorių minties terpė buvo oralinė kalba. Tai, kad retorikai užrašydavo savo kalbas, reiškia nelabai daug – juk kalbas jie vėliau *sako*. Taigi išlaikoma oralinės tradicijos intencija. Tarkime, Ciceronas savo kalbas užrašė gerokai vėliau. Gramatikai rėmėsi raštu: graikiškas žodis *gramma* reiškia alfabeto raidę. Kartu su gramatikais Vakarų kultūra įžengė į chirografinę savo raidos epochą. Kitaip tariant, gramatikų era žymi kultūrą, kuri yra griežtai kontroliuojama chirografinės lotynų kalbos. Tokia kalba kontroliuoja ne tik tai, kaip žodis turi būti užrašytas, bet ir tai, kaip žodis turi būti ištartas⁷.

Ongas primena, kad tekstualumo tikrovė Vakarų pasaulyje yra nulemta mokyklinės lotynų kalbos (*Learned Latin*). Antikoje ir ankstyvaisiais Viduramžiais lotynų kalba Vakarų pasauliui buvo vienintelė kalba, kuria buvo rašoma.

Atskirta nuo paprasto šeimyninio ir socialinio gyvenimo lotynų kalba ilgą laiką išliko tik kaip į vyrišką lytį orientuota vyrų kalba, kurią valdo ne gyvas garsas, bet alfabetinė hierarchija, su kuria ji buvo susijusi. Lotynų kalba buvo pirmoji kalba, kuri buvo absoliutus *niekas* milijonams žmonių, kurie nemokėjo ja rašyti.

Tokia mokykloje išmokta lotynų kalba neturėjo jokio ryšio su vaikiška pa-

sąmonės-sąmonės raida, vaikišku veblinimu, iš kurio išaugama, teigia Ongas⁸. O juk visa tai turi bet kuri gyva žmonių kalba. Žymus istorikas Aronas Gurevičius knygoje *Individas Viduramžių kultūroje* pažymi, kad lotynų kalba visiškai netinka individualumui išreikšti – ji vėliau maskuoja individualumą⁹. Tokį teiginį nesunku suprasti, jeigu lotynų kalbą suvoksime kaip gryną tekstualumą, kurį suaugusieji primeta vaikams mokyklose. Šis dirbtinai sukonstruotas lotynų kalbos tekstinis fenomenas apėmė visą Vakarų kultūrą kur kas stipriau nei tos kalbos, kuriomis pirmiausia kalbama, o tik po to jomis pradedama rašyti. Galime įžvelgti paraleles tarp vyriškos chirografiškai kontroliuojamos lotynų kalbos ir klasikinės kinų, sanskrito, klasikinės arabų ir rabinistinės hebrajų kalbų¹⁰. Visos jos yra vienodai susijusios su vyriška lytimi. Antrosios kalbos mokomasi ją chirografiškai (o vėliau ir tipografiškai) griežtai kontroliuojant. Mokyklinė lotynų kalba nesukūrė naujų žodžių, remiantis lotyniškų žodžių gyvu skambėjimu. Ji nėra negyva kalba, kaip kartais sakoma, ji yra despotiška. Naujadarai buvo kuriami remiantis tik jų rašyba. XVIII a. – tai didysis žodynų amžius daugeliui Europos šnekamųjų kalbų. Beveik visuotinai tie žodynai atliko reguliuojamąją ir kontroliuojamąją funkciją šnekamųjų kalbų atžvilgiu. Tokiu būdu tos kalbos tapo taip pat nelanksčios, kaip ir mokyklinė lotynų kalba. Kitaip tariant, tai buvo pastanga įsteigti absoliučią rašto kontrolę šnekamojo žodžio atžvilgiu. Lotynų kalba daugiau nei tūkstantį metų buvo raštu kontroliuojanti kalba. Kaip pažymi

Ongas, visi oraliniai performansai buvo pajungti rašytiniams modeliams¹¹. Kyla klausimas: ar nėra taip, kad tokia trau-

muojanti kalbinė patirtis negali būti siejama su dar S. Freudo išskirtais vaiko psichoseksualinės raidos tarpiniais?

Literatūra ir nuorodos

¹ *Derrida and Other Testaments*. Ed. by Yvonne Scherwood & Kevin Hart. New York-London: Routledge, 2005, p. 190.

² Jacques Derrida, Gianni Vattimo, *Religija*. Iš prancūzų k. vertė M. Daškus. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 13.

³ Ten pat, p. 22.

⁴ Walter Ong, *Orality and Literacy*. The Technologizing of the Word. London-New York: Routledge, 1982, p. 126–127.

⁵ Jacques Derrida, *Apie gramatologiją*. Iš prancūzų k. vertė N. Keršytė. Vilnius: Baltos lankos, 2006, p. 210.

⁶ Bary Stocker, *Derrida on Deconstruction*. London-New York: Routledge, 2006, p. 7.

⁷ Walter Ong, *The Presence of the Word. Some Prolegomena for Cultural and Religious History*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1981, p. 78.

⁸ Ten pat, p. 79.

⁹ Aron Gurevič, *Individas Viduramžių Europoje*. Iš rusų k. vertė D. Mitaitė. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 26.

¹⁰ Walter Ong, *The Presence of the Word*, p. 79.

¹¹ Ten pat, p. 65.

B. d.